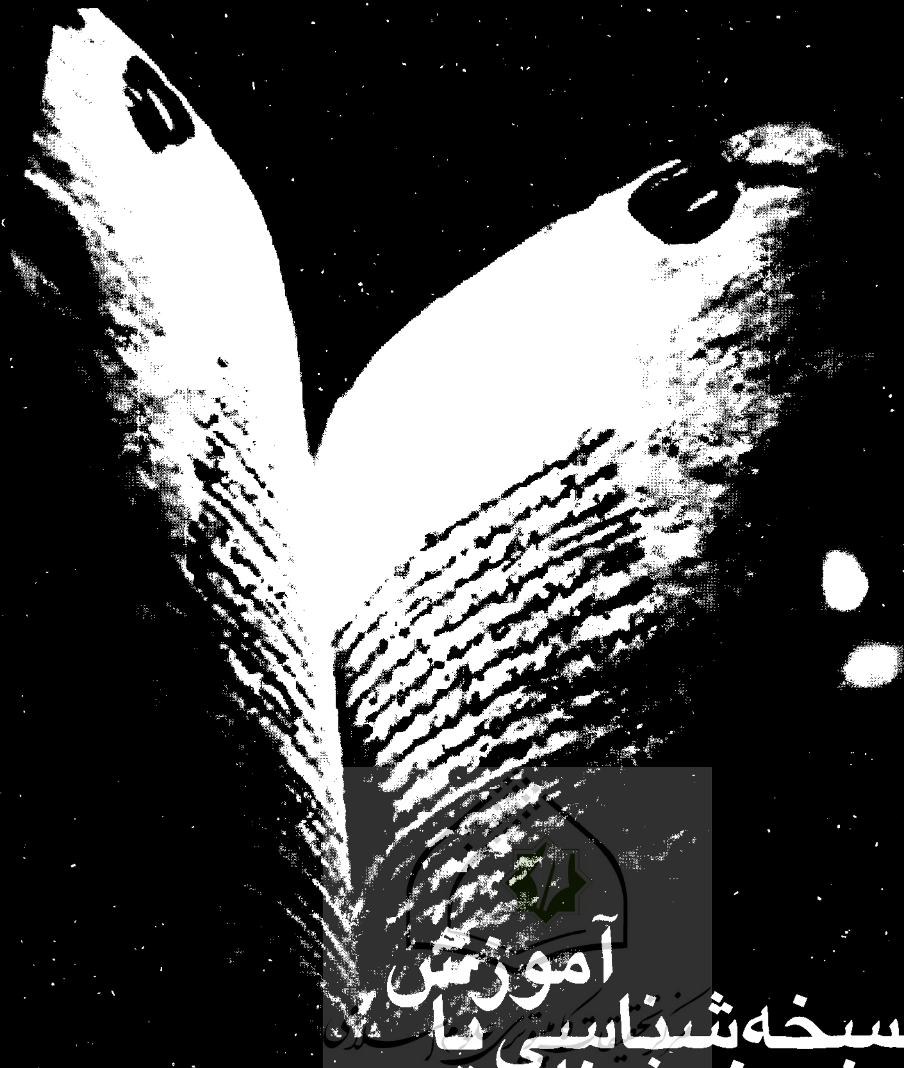

نسخه‌شناسی یا آموزش نسخه‌شناسی آموزشی

■ دکتر حبیب‌الله عظیمی[1]
نسخه شناس و استادیار کتابخانه ملی ایران

مقدمه

در روند بررسی اجمالی پیشینهٔ علوم مختلف، سیر پیدایش و تحول و تکامل موضوعات آنها، تألیف و تدوین منابع و آثار مرتبط با آن علوم و تربیت شاگردان و دانشمندان،در آن حوزه‌ها در میان جوامع اسلامی، می‌توان این علوم را در سه بخش زیر بررسی کرد.

۱. برخی از علوم همچون فلسفه و کلام اسلامی با احصای ریشه‌ها و مبانی موجود در متون دینی، در اثر تعامل و ارتباط دوطرفهٔ مسلمانان با فرهنگ‌ها و تمدن‌هایی همچون ایران و یونان و با گذر از فراز و نشیب سالیان متمادی توسعه و رشد پیدا کرده و علوم اسلامی هویت‌دار و مستقل شده‌اند. همین‌طور پس از تدوین و انتشار کتاب‌های متعدد مرجع و مأخذ، شاگردان متعددی در این علوم تربیت شده‌اند.

۲. برخی از علوم همچون علوم محض و کاربردی (فیزیک، ریاضی، نجوم و پزشکی) نیز با سابقهٔ فعالیت دانشمندان ایرانی و اسلامی در این حوزه ـ به‌عنوان علوم پایه و محض در جوامع اسلامی ـ رشد و تکامل یافته و شاگردان زیادی در این زمینه‌ها تربیت شده‌اند. این علوم دراثر تعامل با مراکز دانشگاهی غربی شکل تازه‌ای در موضوعات و مباحث پیدا کرده و با بازگشت آن به دانشگاه‌های کشورهای

برخی از علوم همچون نسخه‌شناسی و مباحث آن، به‌لحاظ سابقهٔ کتاب‌آرایی در میان ایرانیان و مسلمانان، متعلق به این جوامع است

اسلامی بعدها در میان مسلمانان در دو قالب علوم جدید و علوم قدیم قابل بحث و مذاکره و پی‌گیری شده اس

۳. برخی از علوم همچون روان‌شناسی و کتابداری در زمرهٔ علوم جدید بوده و از مراکز دانشگاهی غربی به جوامع اسلامی راه یافته و عیناً همان‌ها تدریس شده است. البته برخی از استادان مسلمان در لابه‌لای آموزش اشاراتی به تطابق یا عدم تطابق این آموزه‌ها با شریعت اسلام و جوامع اسلامی داشته‌اند. برای مثال برخی از اس تربیت اسلامی را با ریشه‌ها و مآخذ حدیثی و روایی و دینی و با بهره‌وری از همان مباحث روان‌شناسی به‌ص علمی مستقل ارائه کرده‌اند یا در بررسی علم کتابداری و اطلاع‌رسانی سوابق عملی این علم را در میان مسلم به‌ویژه در لابه‌لای آثار دانشمندان و در سیرهٔ علمی آنان، بررسی کرده‌اند.

بنابراین در بررسی و تحلیل پیشینهٔ علوم رایج در جوامع اسلامی می‌توان سه قسم زیر را بررسی کرد.

۱. صرفاً با پیشینهٔ موجود در مآخذ اسلامی (علوم قدیم)؛

۲. با پیشینهٔ موجود در میان مسلمانان و سابقه و تلاش آنان در رواج و تکمیل این علوم (علوم قدیم با جدیدشدن موضوعات و مباحث آن)؛

ـ علوم جدید ارائه‌شده از سوی مجامع دانشگاهی غرب و رواج آن در میان جوامع اسلامی.

برخی از علوم همچون نسخه‌شناسی و مباحث آن، به‌لحاظ سابقهٔ کتاب‌آرایی در میان ایرانیان و مسلمانان، متعلق به این جوامع است. این علوم از طرفی در جوامع غربی، به‌ویژه در مراکز دانشگاهی به‌دلایل متعدد (از همه مهم‌تر عدم آشنایی و نبود منابع مرجع) بررسی جدی نشده و اگرچه مباحثی با عنوان کدی‌کولوژی[۲] مطرح است، اما به‌صورت رشتهٔ دانشگاهی درنیامده است. از طرف دیگر صاحبان این علم هم به‌صورت علمی به ارائهٔ آن همت نگماشته‌اند. یادداشت حاضر تلاشی است به‌منظور یافتن شیوه‌ای مناسب برای آموزش علمی نسخه‌شناسی و راه‌حلی برای نسخه‌شناسی آموزشی.

پیشینهٔ آموزش نسخه‌شناسی

آموزش نسخه‌شناسی در دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقی و کتابخانه‌های بزرگ به‌شکل‌های مختلف ارائه شده است که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۱. دروس تک‌واحدی و دوواحدی. نخست درسی با عنوان نسخ خطی و کتب کمیاب در دههٔ ۱۳۵۰ در گروه کتابداری دانشگاه تهران تدریس شد و سرفصل‌های آن شامل شناخت اجمالی نسخ خطی و طرق مواظبت و نگهداری و صحافی بود. سپس درس نسخه‌شناسی دوواحدی براساس مصوبهٔ شورای عالی برنامه‌ریزی در سال ۱۳۶۵ به‌تصویب رسید. در این سال برنامهٔ جامع‌تری نسبت به دورهٔ اول برای پرداختن به نسخ خطی در سطح کارشناسی ارشد تدوین شد و درنتیجه درس نسخه‌شناسی دو واحد اختیاری در رشتهٔ کتابداری دانشگاه‌ها عرضه شد.

۲. دورهٔ رسمی معادل کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران در سال ۱۳۶۹ به برگزاری یک دورهٔ کارشناسی ارشد نسخ خطی با ارائهٔ ۶۸ واحد (۲۶ واحد پیش‌نیاز، ۳۸ واحد دروس پایه و اختصاصی و چهار واحد پایان‌نامه) به‌ابتکار استاد نسخه‌شناس محمدتقی دانش‌پژوه همت گمارد. این دوره از سال ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۲ به‌طول انجامید و درمجموع

> **درخصوص دوره‌های تک‌درس نسخه‌شناسی برگزارشده در دانشگاه‌ها با توجه به عدم حضور استادان نسخه‌شناس در دانشگاه‌ها و اختیاری‌بودن این درس، متأسفانه چندان جاذبه‌ای برای دانشجویان کارشناسی یا کارشناسی ارشد ایجاد نشده و مورد استقبال قرارنگرفته است**

[illegible] کارشناس در این دوره تربیت شدند. مدرسان این دوره استادانی همچون ایرج افشار، دکتر علی‌نقی منزوی، [illegible] محمدتقی دانش‌پژوه، دکتر مهدی محقق، دکتر عباس حری، دکتر نوش‌آفرین انصاری و دکتر غلامرضا [illegible] بودند.

۳. دورهٔ آموزش کارشناسی. از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶ در کتابخانهٔ ملی، نخست دوره‌های آموزشی پودمانی [illegible] «آشنایی با نسخ خطی» (۳۴ ساعت) برای آموزش کارشناسان کتابداری کتابخانهٔ ملی در سه دوره برگزار [illegible] ات مباحث نسخه‌شناسی و فهرست‌نویسی کتاب‌های خطی از سوی نگارنده یادداشت حاضر آموزش داده شد. سپس دو واحد دیگر با عنوان «فهرست‌نویسی نسخ خطی» مشتمل بر آموزش تئوری و عملی ارائه شد.

۴. کارگاه آموزشی. از سال ۱۳۷۰ به بعد هم کارگاه‌های آموزشی متعددی برگزار شد که به موارد زیر می‌توان اشاره کرد.

- برگزاری کارگاه آموزشی در کتابخانهٔ شهید مطهری با حضور استادانی همچون محیط طباطبایی، استاد حائری و عبدالله نورانی برای کارمندان آن کتابخانه؛
- برگزاری کارگاه آموزشی در کتابخانهٔ آستان قدس رضوی با حضور استادان کتابداری و فهرست‌نگاران بخش خطی آن کتابخانه در چند سال اخیر برای کامندان آن بخش در سه دوره؛
- برگزاری چندین کارگاه آموزشی با عنوان مبانی نسخه‌شناسی در مرکز احیاء التراث قم برای علاقه‌مندان حوزوی و دانشگاهی؛
- برگزاری پنج دوره کارگاه آموزشی در کتابخانهٔ ملی در سال گذشته و سال جاری با حضور استادان داخلی همچون عبدالله انوار، دکتر مهدی محقق، نگارنده و محمد وفادار مرادی و استادان خارجی همچون پرفسور ریشار (فرانسه)، پرفسور ویتکام (لیدن هلند)، دکترعارف نوشاهی (پاکستان) و پرفسور کریم‌اف (تاجیکستان) برای حدود چهل کارشناس و فهرست‌نگار نسخ خطی در سطح کشور؛
- برگزاری یک دورهٔ کارگاهی سه روزه از سوی نگارنده با دعوت دانشگاه علیگر و به‌همت مرکز تحقیقات زبان فارسی دهلی‌نو برای استادان و دانشجویان تحصیلات تکمیلی زبان و ادب فارسی در هند.

نقد و بررسی دوره‌های آموزشی برگزارشده

در بررسی و نقد دوره‌های مختلف آموزشی نکات ذیل قابل‌تامل است.

۱. درخصوص دوره‌های تک‌درس نسخه‌شناسی برگزارشده در دانشگاه‌ها با توجه به عدم حضور استادان نسخه‌شناس در دانشگاه‌ها و تدریس آن از سوی کتابداران، به‌علاوه اختیاری‌بودن این درس، متأسفانه چندان جاذبه‌ای برای دانشجویان کارشناسی یا کارشناسی ارشد ایجاد نشده و مورد استقبال قرارنگرفته است.

۲. دورهٔ آموزشی معادل کارشناسی ارشد دانشگاه تهران اگرچه به‌عنوان نخستین دوره و بنیان‌گذاری یک مبنا و اساس قابل‌تقدیر است و حضور استادان مشهور نسخه‌شناس از ویژگی‌های بارز این دوره است، اما نبودن متون مرجع به‌عنوان مبنای دروس تئوری، اختلاف روش استادان حاضر در این دوره در ارائهٔ سرفصل‌ها، زیادبودن

واحدهــای پیش‌نیاز و کاربردی‌نبودن تمام آنها، تئوری‌بودن دروس اختصاصی و عدم برگزاری برخی از آنها به‌صورت کارگاه آموزشـی، و سـرانجام معادل‌بودن مدرک ارائه‌شده از نقاط ضعف این دوره است. درنتیجه صرفاً تعداد کمی از فارغ‌التحصیلان این دوره آن هم صرفاً با رغبت و علاقهٔ شـخصی خودشـان از آموزش این دوره اسـتفاده کرده و در کتابخانه‌ها به فعالیت نسخه‌شناسی پرداخته‌اند.

۳. کارگاه‌های آموزشـی. کارگاه‌های آموزشـی اول اینکه برای استفادهٔ کارشناسـان این حوزه برای دانش‌افزایی آنها بوده، دوم اینکه برای مکتوب‌شدن مباحث نسخه‌شناسی شفاهی (موجود در سینه و ذهن استادان سال‌خورده) است و سوم اینکه در مقطع‌های خاص برگزار می‌شود و ممکن است مباحث مطرح‌شده از سوی استادان مختلف بدون ارتباط با یکدیگر و غیرمنسـجم باشـد. البته امکان تدوین بخش یا بخش‌هایی از منابع و مآخذ نسخه‌شناسـی و عملی‌بودن مباحث آن از مزایای این کارگاه‌ها می‌تواند باشد.

پیشنهادها و راهکارها

۱. تدوین دورهٔ آموزشـی کارشناسی ارشد با سـرفصل‌های مشخص مطابق با استانداردهای وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. نگارنده طرح پژوهشی برنامهٔ آموزشی دورهٔ کارشناسی ارشد نسخه‌شناسی را در این‌باره انجام داده که گزارش این طرح در مرحلهٔ انتشار است.

۲. تدوین منابع و مآخذ علمی به‌عنوان مبنای تدریس نسخه‌شناسـی در قالب مقالات علمی نسخه‌شناسـی یا کتاب و جزوه.

۳. جمع‌آوری مقالات نسخه‌شناسـی منتشرشـده در مجلات مختلف تخصصی یا ارائه‌شده در سمینارهای بین‌المللی نسخ خطی.

۴. ایجاد هم‌گرایی و تعامل میان اسـتاذان گروه‌های کتابداری، زبان و ادبیات فارسـی و عربی، گرایش‌های مختلف الهیات و هنر اسـلامی و اسـتادان نسخه‌شناسی خطی برای ارائهٔ سـرفصل‌های پیشنهادی یا مصوب دوره به‌صورت کاربردی و در حد نیاز کارشناسان.

ـ جمع‌آوری مسـتندات کارگاه‌های آموزشی به‌صورت سمعی و بصری و ارائهٔ آنها در مجموعه‌های آموزشی به‌صورت لوح فشرده یا پیوسته[3] در پایگاه نسخه‌شناسی.

پی‌نوشت‌ها:

1. Lazimi@nlai.ir
2. Codicology
3. online